

Першую ў свеце касмічную ракету вынайшаў у 1650 годзе (Б/б)еларус Казімір Семяновіч.

Першая ў свеце жанчына-касманаўт Валянціна Церашкова нарадзілася ў (Б/б)еларусі.

На нашым (П/п)алессі захаваліся самыя вялікія балоты ў (Е/е)ўропе.

Белавежская (П/п)ушча — самы буйны^м старажытны лес (Е/е)ўропы.

Нясвіж належаў роду (Р/р)адзівілаў — аднаму з самых багатых у (Е/е)ўропе (Паводле У. Ліпскага).

Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі. Растворыце правапіс вялікай і малой літар. Письмова дапоўніце тэкст інфармацыяй, якая пацвярджае думку аб тым, што наша краіна «багатая ў чым “першая” і “самая”» (У. Ліпскі).

Практ.
154–1

§ 20. Правапіс слоў разам, праз злучок і асобна

155. Утварыце і запішыце складаныя словы паводле прапанаваных схем. Вусна растлумачце іх правапіс.

- а) Кніга + сховішча = назоўнік;
- б) газавая + прамысловасць = назоўнік;
- в) высокая + якасць = прыметнік;
- г) шмат + галасы = прыметнік;
- д) генерал + маёр = назоўнік;
- е) кілават + гадзіна = назоўнік;
- ж) паўночны + заходні = прыметнік;
- з) доўга + доўга = прыслоўе.

Пішуцца разам:

- складаныя назоўнікі, утвораныя пры дапамозе злучальных галосных або без іх: *льнозавод, далягляд, хлебапякарня, філфак, медсястра*;
- складаныя словы з першай іншамоўнай часткай *аэра-, аўта-, авія-, фота-, мота-, вела-, агра-, метэа-, гідра-, сацыя-, спарт-, стэрэа-, неа-* і інш.: *аэраклуб, аўтасалон, авіябілет, велогонка, метэаслужба, гідрастанцыя*; а таксама з прыстаўкамі і падобнымі да іх пачатковымі часткамі *а-, анты-, архі-, гіпер-, дэз-, дыс-, інфра-, звыш-, інтэр-, контр-, супер-, між-, паст-, псеўда-, ультра-* і інш.: *алагізм, антыгуманны*,

архіважны, дэактывацыя, контрагент (а л е: контр-адмірал), псеўдакультура, супермаркет, міжшкольны;

- назоўнікі з дзеяслоўнай часткай на **-і (-ы)**: *сарвігалава, вярнідуб, пакацігарошак (а л е: перакаці-поле, узвей-вецер);*
- словы са скарочанай пачатковай часткай **поў- (паў-)**: *поўнач, паўгоддзе, паўяблыка (а л е з уласнымі назвамі: паў-Мінска, паў-Камароўкі);*
- складаныя прыметнікі, якія суадносяцца:
  - а) са складанымі назоўнікамі, што пішуцца разам: *водаправодны (водаправод), іншаземны (іншаземец);*
  - б) са словазлучэннямі: *агульнаадукацыйны (агульная адукацыя), дрэваапрацоўчы (апрацоўцаць дрэва);*
  - в) са спалучэннямі прыслоўя і прыметніка, прыслоўя і дзеепрыметніка, калі яны абазначаюць адно паняцце: *вечназялёны, густанаселены;*

Заўвага. Захоўваюць сваю лексічную самастойнасць перад прыметнікамі і дзеепрыметнікамі прыслоўі, якія ўтварыліся ад адносных прыметнікаў: *асабліва адказны, своечасова прыняты, адносна спакойны.*

- складаныя лічэбнікі з літарным напісаннем кожнай часткі: *шэсцьдзясят, трохсоты, двухсотп'яцідзяцімільённы;* але састаўныя лічэбнікі пішуцца асобна: *сто трыццаць сем, дваццаць пяты, тры шостыя;*
- прыслоўі, утвораныя шляхам спалучэння прыназоўнікаў з іншымі часцінамі мовы: *удвая, дабяла, далёку, надоўга, урассыпную, бесперастанку, найздагон, паблізу, дадому, уверсе, спачатку, звечара;*

Заўвага. Асобна пішуцца спалучэнні назоўніка з прыназоўнікам **без, з, да, па, на, у**, калі пры назоўніку ёсць паясняльнае слова: *з самага ранку, з верху дрэва, на векі вечныя.*

- прыназоўнікі, якія паходзяць ад прыслоўяў: *насустрач, уперадзе, услед (услед за бацькам);*
- злучнікі, якія з'яўляюцца вынікам зліцця прыназоўніка з займеннікам ці словам *колькі, столькі*: *затое, прычым, паколькі*, але словазлучэнні прыназоўнікаў з адпаведнымі займеннікамі ці неазначальна-колькаснымі словамі пішуцца асобна: *наволі рабіў, затое грунтоўна — за што ўзяў, за тое і аддаў;*
- займеннікі і прыслоўі з постфіксамі **-сь, -сьці**: *дзесь, хтосьці, калісьці.*

156. Прачытайце таблицу. Утварыце і запішыце складаныя словы з прыведзенымі ў таблицы часткамі.

Першая частка складаных слоў	Значэнне	Другая частка складаных слоў
<i>метэа-</i>	1) які мае адносіны да метэаралогіі*; 2) які мае адносіны да даследаванняў зямной атмасферы, да метэаралагічных з'яў	<i>цэнтр, станцыя, назіранні</i>
<i>агра-</i>	агранамічны	<i>тэхніка, сядзіба, турызм</i>
<i>сацыя-</i>	які мае адносіны да грамадства, да навук пра грамадства	<i>лінгвістыка, псіхалогія</i>
<i>гідра-</i>	які мае адносіны да вады, воднай энергіі	<i>касцюм, вузел, пушка</i>
<i>неа-</i>	новы	<i>капіталізм, класіцызм, калонія</i>

Пішуцца праз злучок:

- словы, утвораныя спалучэннем двух аднолькавых, блізкіх або супрацьлеглых па значэнні слоў: *сіні-сіні, мама-мамуся, дзе-нідзе, раз-пораз, сям-там, больш-менш* (а л е: з вока на вока, *дзень у дзень, раз за разам* і інш.);
- складаныя словы, першай або апошняй часткай якіх з'яўляюцца лічбы, літары ці літарныя абрэвіятуры любога алфавіта: *70-годдзе, 9-павярховы, α-часціца* (альфа-часціца), *МАЗ-60*;
- складаныя назоўнікі:
  - а) утвораныя з дзвюх і больш асноў, якія спалучаюцца без злучальных галосных, а таксама назоўнікі з прыдаткам: *лён-даўгунец, жар-птушка, сон-трава, прэм'ер-міністр, норд-ост*;
  - б) са значэннем цэласнай адзінкі вымярэння: *тона-кіламетр, самалёта-вылет, чалавека-дзень* (а л е: *працадзень**);
  - в) з пачатковай часткай *віцэ-, лейб-, максі-, міні-, обер-, унтэр-, штаб- (штабс-), экс-*: *віцэ-прэм'ер, міні-матч, обер-майстар, экс-чэмпіён*;
  - г) якія абазначаюць састаўныя імёны, прозвішчы, уласныя геаграфічныя назвы: *Бялыніцкі-Біруля, Давыд-Гарадок, Растой-на-Доне*;

- складаныя прыметнікі:
  - а) утвораныя ад складаных назоўнікаў, якія пішуцца праз злучок: *генерал-губернатарскі (генерал-губернатар), санкт-пецяярбургскі*;
  - б) утвораныя з дзвюх і больш асноў, якія абазначаюць раўнапраўныя паняцці: *электронна-вылічальны, мяса-малочны, беларуска-руско-ўкраінскі*;
  - в) якія абазначаюць асаблівасці ці адценні разнароднай якасці: *кісла-салодкі, жоўта-зялёны*;
  - г) з першай часткай *усходне-, заходне-, паўднёва-, паўночна-, цэнтральна-*, якая абазначае напрамкі свету ў іх спалучэнні: *паўднёва-ўсходні, паўночна-заходні*;
- лічэбнікі, якія абазначаюць прыблізны лік або ў якіх першая частка напісана лічбамі, а другая — літарамі: *восем-дзесяць гадоў, 2-3 гады, 25-ы, на 10-м кіламетры, 10-мільённы*;
- прыслоўі, якія складаюцца з пачатковай часткі *па-* і наступнай часткі на канцавыя *-ку, -і (-ы), -аму (-яму), -ому (-ему), -йму*: *па-беларуску, па-латыні, па-чалавечы, па-мойму*, а таксама словы *па-першае, па-другое* і інш.;
- складаныя прыназоўнікі *з-за, з-пад, з-над, з-паміж, па-за, па-над*;
- складаныя выклічнікі і гукапераймальныя словы: *о-го-го, вой-вой, о-ё-ёй, ха-ха-ха, ку-ку*;
- словы з прыстаўкай *абы-*, постфіксамі *-небудзь, -колечы (-кольвечы, -кольвек)*, часціцай *-то*: *абы-хто, як-небудзь, як-колечы, сказаць-то сказаў*;
Заўвага. Займеннікі *абы-хто, абы-што, абы-які* пры спалучэнні з прыназоўнікамі пішуцца ў тры словы: *абы ў каго, абы з чым, абы з якімі* (а л е: у *абы-каго, з абы-якім*).
 Словы, утвораныя ад прыслоўя *абы-як*, з прыстаўкай *абы-* пішуцца разам: *абыякавы, абыякавасць*.
- часціца *-такі*, калі яна стаіць пасля дзеяслова: *прыйшоў-такі*, а таксама ў словах *усё-такі, так-такі, зноў-такі, даволі-такі*.

АБЫ-ЯКІ — АБЫЯКАВЫ

Абы-які — які-небудзь, усякі; хоць які: *абы-якая вопратка*.

Абыякавы — які не выяўляе ніякай цікавасці, увагі да каго-, чаго-небудзь, раўнадушны: *абыякавыя адносіны да працы*.

157. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тып.

Бачыў я сон. Іду я нібыта полем. Раса пад нагамі, як срэбра, блішчыць, пераліваецца. А жыта **высокае-высокае** — увесь у ім схавашся. Каласы **поўныя-поўныя**, аж хіляцца да зямлі і шасцяць, шасцяць^Ф. А неба **сіняе-сіняе**, ні воблачка на ім. А за возерам сонца ўзыходзіць. Я іду, дыхаю. А паветра **чыстае-чыстае**. І так лёгка мне, так радасна, што заспяваў бы (*Паводле І. Навуменкі*).

Сфармулюйце правіла, якому адпавядае правапіс выдзеленых слоў.
Якую сэнсава-стылістычную ролю выконваюць у тэксце гэтыя словы?

158. Запішыце словы, якім адпавядаюць прыведзеныя лексічныя значэнні.

1. Папяровая вокладка, што агортвае пераплёт кнігі. 2. У царскай Расіі і некаторых іншых краінах: начальнік края з вышэйшай ваенна-адміністрацыйнай уладай. 3. Былы міністр. 4. Месца размяшчэння вайсковага штаба. 5. Дважны чалавек, а таксама гарэза, свавольнік. 6. Службовае званне намесніка консула. 7. Тое, што не з'яўляецца сапраўдным мастацтвам, а толькі выдаецца за яго. 8. Адзінка вымярэння энергіі і работы, роўная рабоце, што выконваецца за 1 гадзіну пры магутнасці току ў 1 кілават. 9. Удар, які наносіць войскі па арміі праціўніка з мэтай яго разгрому і пераходу ў наступленне. 10. Вакзал аэрапорта.

Для даведкі: *штаб(?), кватэра, контр(?), удар, супер(?), вокладка, псеўда(?), мастацтва, аэра(?), вакзал, кілават(?), гадзіна, віцэ(?), консул, сарві(?), галава, генерал(?), губернатар, экс(?), міністр.*

159. Прачытайце тэкст. Чаму Мінск лічыцца галоўным прамысловым цэнтрам нашай краіны?

Прамысловасць Мінска

Сучасны Мінск галоўны прамысловы цэнтр нашай краіны. Ён размешчаны на перакрыважанні гандлёвых шляхоў што звязваюць Балтыку і Чорнае мора а таксама Заходнюю і Усходнюю Еўропу.

Валізарныя навукава(?) тэхнічны і прамысловы патэнцыялы беларускай сталіцы складаецца з **два..цаці пяці тыс..ч** малых і буйных прадпрыемстваў. Гэта машына(?) будаўнічыя і метала(?) апрацоўчыя заводы а так(?) сама прадпрыемствы электра(?) энергетыкі лясной дрэва(?) апрацоўчай хімічнай нафта(?) хімічнай галін. Прадукцыя аўтамабільнага падшыпнікавага авія(?) рамонтнага трактарнага

маторнага опытка(?) механічнага заводаў в..домая ў многіх краінах свету (Паводле Н. Гальпяровіча, Н. Ванінай, В. Чаропкі, Т. Сівец).

Спішыце тэкст, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары, раскрываючы дужкі і расстаўляючы знакі прыпынку.

Ад выдзеленых слоў і словазлучэнняў утварыце складаныя словы (прыметнікі, лічэбнікі). Запішыце іх.

● Запішыце 3-5 назваў мінскіх заводаў і прадпрыемстваў, пра якія ідзе гаворка ў тэксце.

Пішуцца асобна:

- словы ў састаўных злучніках *таму што, так што, хіба што, як толькі, як быццам, перш чым, гэта значыць*, а таксама ў словазлучэннях, якія ўжываюцца ў ролі пабочных слоў: *можа быць, так кажучы, такім чынам*;
- часціцы *бы (б), жа (ж)*: *прыйшоў бы, прыйшла б, казаў жа, чаму ж*, а таксама *што ў спалучэннях пакуль што, амаль што, толькі што, сама што, хіба што*;
- спалучэнні *без дай прычыны, усё адно, усё роўна, як след* (а л е: *якраз*);
- спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікамі: *з размаху, без памяці, без аглядкі, да адвалу, на хаду, на ляту, на памяць, на вока, пад паху*;
- спалучэнні адмоўняў *не, ні* з прыназоўнікамі і назоўнікамі: *не ў пару, не ў час, не для смеху, ні на хвіліну*;
- спалучэнні прыназоўніка *у* з назоўнікам, які пачынаецца з галоснага: *у абрэз, у адзіночку, у абдымку, у абхват*.

160. Спішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі. Раствлумачце напісанне слоў разам, праз злучок ці асобна.

1. (Дзе)нідзе толькі віднеліся на гэтай н..абсяжнай з..лёнай роўн..дзі асобныя купкі (бела)ногіх б..розак, якія стаялі м..сцінамі, як тыя дз..ўчаты ў карагодзе (П. Броўка). 2. Напалеон Орда стаў (мастак)вандроўнікам, аб(?)ездзіў амаль (паў)Еўропы, кожны раз прывозячы з падарож..аў сотні малюнкаў, акварэляў (Л. Пракопчык). 3. Дзень стаяў ціхі, (па)асенняму цёплы і (па)летняму празрысты^м — такія дні ў верасні бываюць даволі часта (В. Хомчанка). 4. Але (ўсё)роўна сонца (з)за лесу ўзыходзіла і (за)лес заходзіла (І. Навуменка). 5. Дзік то ў адным, то ў другім месцы выбіраў (як)раз тыя куточки, дзе лепей за ўсё раслі баравікі і падасінавікі (З. Бяспалы).

161. Спішыце афарызмы, раскрываючы дужкі. Вусна растлумачце іх сэнс.

1. Ды калі ты не бязродны сын — гавары са мной (*на*)беларуску (*Я. Янішчыц*). 2. Жыві, шукай, усё рабі (*як*)след, каб на Радзіме твай свяціўся след (*С. Грахоўскі*). 3. Усе шляхі вядуць (*да*)хаты, выток шануючы (*с*)прад(?)век^{сн} (*У. Мазго*). 4. Жыццё заўжды — іспыт на мужнасць. Яе (*ж*) не возьмеш (*на*)пракат (*Н. Мацяш*). 5. Быць беларусам — гэта значыць за родны край згараць (*на*)дым, (*на*)беларуску чуць і бачыць (*на*)гэтым свеце і (*на*)тым (*Р. Барадулін*).

162. Вусна перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Вскоре долгожданная Масленица подкатила, настоящая, сибирская: с блинами, пельменями, жаренной в сметане рыбой, вся в бубенцах, в гривастых тройках, с кострами, песнями.

Дня за три-четыре целая орава ребятишек на широкой площади ладила «город» — очень высокий вал из снега, по гребню там-сям ёлочки утыканы. В «прощёное» воскресенье удальцы на конях «город» будут брать.

«Прощёное» воскресенье началось честь честью: православные к обеду повалили. Даже трезвон колоколов точно весёлый пляс. «Четверть блина, четверть блина!» — задорно подбоченивались, выплясывали маленькие колокола. «Полблина, полблина!» — приставляли медногорлые середняки. И основательно, не торопясь, бўхал трёхсотпудовый дядя: «Блин!» (*По В. Шишкову*).

Слоўнік

бубенец — *бразготка*

выплясывать — *вытанцоўваць, скакаць*

задорно — *з запалам, заўзята*

орава ребятишек — *чарада дзяцей*

основательно — *моцна*

пляс — *скокі*

подбочениваться — *брацца ў бокі*

«прощёное» воскресенье — *«дараваная» нядзеля*

трезвон (колоколов) — *перазвон*

честь честью — *як мае быць*

Запішыце па-беларуску словы з тэксту, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс слоў разам, праз злучок і асобна».

Чаму перазвон параўноўваецца ў тэксце з гучаннем слова *блін*?

Практ.
162–1

